

A HÚSVÉTI ESEMÉNYEK LEFOLYÁSA ÉS AZ ŐSEGYHÁZ KEZDETEI

Forrás: „Theologische Quartalschrift“ (Liebermeisterstr. 12, D-74 Tübingen), 160. évf., 1980/3. sz. 162—176. l.
Teljes szövegű fordítás.

A szerző a tübingeni egyetemen az újszövetségi szentírástudomány tanára, világi pap, a múlt számunkban szerepelt P. Norbert Lohfink SJ, ószövetségi szentírástudós testvéröccse.

Előzetes megjegyzés: az itt következő tanulmány egy előadáson alapul, amelyet a szerző a wuppertali egyetemen tartott 1979. november 22-én. E tanulmányban megkíséreljük újból (vö. *Mérleg*, 1969/2. 122. sk. I. — *Szerk.*) végiggondolni a húsvéti események lefolyását és az ősegyház kezdeteit. Időközben szinte beláthatatlanul nagyra nőtt ennek a kutatási területnek az irodalma; gyakran terjedelmes monográfiák dolgozzák fel a legkisebb részletkérdéseket is. Éppen azért hadd fejszük ki itt áttekinthetően a saját álláspontunkat, anélkül, hogy szerzőket neveznénk meg és közvetlen vitát folytatnánk a másodlagos irodalommal. Am abban az előadásban nem csak „az első ötven nap” lefolyásának *áttekintéséről* volt szó, és az itt következő tanulmány is újból *(fel) szeretné* idézni azt a pattanásig feszült eszkatologikus várakozást, amely azokra a napokra rányomta bélyegét. Nagyon gyakran az a benyomása az embernek, hogy erre vonatkozólag a régebbi kutatás jól megalapozott eredményei még mindig nem váltak közkinccsé — vagy pedig emléküket máris elfojtottuk magunkban.

I. A tanítványok menekülése Galileába

Lukáccsal és Jánossal ellentétben *(Márk)* evangélista a legcsekélyebb mértékben sem próbálja leplezni, hogy életének végére Jézus mily rettenetesen egyedül maradt. Amikor Jézust elfogják, Mk 14,50 szerint az összes tanítvány elhagyja és elmenekül. Egyedül Péter követi messziről a főpap házának udvaráig; majd ő is cserben hagyja, miután megtagadta. Márk szerint a keresztrefeszítésnél a tanítványok közül már egyetlen férfi sincs jelen; de néhány

asszony Jézus kíséretéből messziről nézi az eseményeket (Mk 15,40 k).

Jézust arimateai József temeti el: ez az ember a jeruzsálemi arisztokráciához tartozott és nyilvánvalóan rokonszenvezett Jézussal, de nem volt tagja a tanítványok körének (Mk 15,42—46). A tizenkettő nincs jelen azoknál az eseményeknél, amelyek az üres sírnál történnek. A legrégebbi hagyomány kizárólag az asszonyokkal kapcsolja össze ezeket az eseményeket.

Márknál tehát arról van szó, hogy a tanítványok, pontosabban: azok a férfiak, akik legközelebb álltak Jézushoz, egyre inkább eltűnnek a szenvedéstörténetből. Hogyan kell értelmeznünk a tanítványok távollétét? Vajon csak Jeruzsálemben bujkáltak, s így számolhatunk azzal, hogy azért ott voltak a városban? Vagy pedig elhagyták Júdeát, és Galileába, a hazájukba menekültek?

Az evangéliumok két helye a menekülés mellett szól. Az első: Mk 14,27. Jézus itt azt mondja: „Mindnyájan megbotránkoztok!” Majd Zakariás próféta szavait idézi: „Megverem a pásztort, és szétszélednek a juhok“ (Zak 13,7). Mk 14,27 tehát az események epikai elővételezésével — ám történetileg nézve mégis visszatekintve — a tanítványok szétszéledéséről beszél. A szétszéledés kifejezés alighanem többet akar mondani annál, mintha a tanítványok csupán Jeruzsálemben bujkáltak volna.

Hasonló megfogalmazás található egy másik helyen: Jn 16,32-ben. Jézus itt azt mondja: „Eljön az óra, s már itt is van, amikor szétszéledtek, ki-kí megy a maga útjára, s magamra hagytok!” Ez a szöveg is csak akkor kapja meg történeti súlyát, ha visszatekintő hagyományként fogjuk fel. A görög szövegben a „ki-kí megy a maga útján“ kifejezés helyén ez áll: εἰς τὰ ἴδια, ami szó szerint azt jelenti, hogy ki-kí a „sajátjába“ megy. Ez azt jelenti: szét fogtok széledni — ki-kí a hazájába, vagy pedig: ki-kí vissza tér egyéni érdekeihez. Az εἰς τὰ ἴδια a szétszéledés motívumával összefüggésben nyilvánvalóan csak így értelmezhető: a tanítványok elmenekültek, szökve visszatértek hazájukba, és ismét régi foglalkozásukat kezdték űzni. Mivel Jn 16,32 mögött olyan hagyomány áll, amelyet az evangélista már készen kapott, értelmezésünket nem zárja ki az, hogy ez a hely ellentmondásban van

Jn 20-szal, ahol a tanítványok végül mégis Jeruzsálemben maradnak.

Ezen a helyen nyilvánvalóan beszélnünk kell Mk 16,7-ről is. Ott azt parancsolja a sírnál megjelenő angyal az asszonyoknak: „Siessetek, mondjátok meg tanítványainak és Péternek: Előttetek megy Galileába; ott majd megtalátok!“ Az angyalnak e szavai mögött is átélt történelem van. Utólag valamilyen mennyei parancs köntösébe ~~öltöztetnek~~ olyan eseményeket, amelyek valóban megtörténtek. De mi történt voltaképpen? Mi van történetileg az angyal szavai mögött? Minden esetre az a tény, hogy a tanítványok — pontosabban: a tanítványok közül a galileaiak — Jeruzsálemből visszatértek Galileába. És miért tértek vissza Galileába? Azért, mert elmenekültek! Az angyal szavai viszont pozitív értelmet kölcsönöznek a menekülésnek: a tanítványok elmenekülnek, és közben látszólag elveszítik Jézust. Ám Ő valójában velük van; előttük megy. Eppen ott fogják megtalálni, ahol látszólag végleg elveszítették: a hazájukban, Galileában; mégpedig akkor, amikor már visszatértek régi foglalkozásukhoz.

Elsősorban Mk 16,7 feltételezi tehát a tanítványok menekülését Galileába. Ez egyébként teljesen hihető is: Jézus kivégzése minden bizonynal nagy megrázkódtatást jelentett követőinek. Vajon a kereszthalál nem Jézus ellen szóló Isten-ítélet volt? Hiszen maga a Szentírás mondja, hogy „az akasztott ember Istentől átkozott“ (Mtörv 21,23). Gal 3,13-ből sejteni lehet, milyen hatást gyakorolhatott Jézus kereszthalála egy istenfélő zsidóra. Ennek alapján könnyen érthetővé válik a tanítványok zavarodottsága, fejvesztett menekülésük Galileába. Ráadásul nem lehetett tudni, hogy a tanítványok szűkebb körére nem vár-e ugyanaz a sors, mint Jézusra. Mi sem volt természetesebb, mint hogy a tanítványok visszatérjenek Galileába. Ott biztonságban érezhették magukat; ott elég messzire voltak a jeruzsálemi hatóságoktól.

II. A látomás-jelenségek kezdete

Hogy a galileai tanítványok hazájukba menekültek, annak egyik legmeggyőzőbb bizonyítéka az a jelenség, hogy az első látomások nem Jeruzsálemben, hanem Galileában történtek. Igaz ugyan, hogy az evangéliumokból élénk tá-

róló kép ebben a tekintetben ellentmondásos: Mk 16,7 Galileába teszi az első megjelenést. Mt 28, 16—20 pedig galileai megjelenésként mondja el a tizenegy tanítvány előtti első megjelenést, amely Máténál egyben összefoglalása is a tanítványok előtt történt összes megjelenéseknek. Lukács viszont Jeruzsálembe vagy Jeruzsálem környékére teszi az összes megjelenést, bár ő egyértelműen bizonyos teológiai-rendszerező törekvést mutat. János szintén Jeruzsálembe teszi a megjelenéseket, az ő evangéliuma viszont közvetve Lukácsétól függ. Végül pedig figyelembe kell vennünk azt a szembeszökő jelenséget, hogy a János-evangélium függelék-fejezete (In 21) olyan megjelenésről számol be, amely Galileában, a Gennezáret-tó partján következett be. Az evangéliumban ez nem első megjelenésként szerepel, eredetileg azonban valószínűleg első megjelenés elbeszélése volt. A bibliai szövegek tanúsága szerint tehát az első megjelenés színhelye egyértelműen Galilea volt.

Ott kezdődtek — mégpedig Péternél — a látomások, amelyekben látták a Feltámadottat. Elsősorban két szöveg tanúskodik arról, hogy ezek éppen Péternél kezdődtek: először is az 1 Kor 15 régi hitvallása, melynek 5. verse így hangzik: „Megjelent Péternek, majd a tizenkettőnek.“ A második szöveg, amely amellett szól, hogy az első látomás Péteré volt: Lk 24.34. A szövegösszefüggés itt a következő: a két emmauszi tanítvány visszatér Jeruzsálembe, s ott ezt hallják az egybegyűlt tanítványoktól: „Valóban feltámadt az Úr, és megjelent Simonnak.“ Különös, hogy Lukács nem mondja el Péter látomását, hanem csupán utal rá egyetlen formulaszerű mondatra: Lukács az emmauszi tanítványok látomását mondja el, nem pedig Péter első látomását, holott ez sokkal fontosabb. Mivel magyarázható ez? Semmi esetre sem azzal, hogy eredetileg egyáltalán nem voltak megjelenés-elbeszélések, vagy hogy történetesen a Lukács-evangélium szerzőjének nem állt rendelkezésére semmiféle elbeszélés-hagyomány Péter látomásáról. Hogy maga Lukács nem mondja el Péter látomását, annak sokkal egyszerűbb magyarázata van: az a hagyomány, amely a Péter előtt bekövetkezett első megjelenésről számolt be, egyértelműen Galileába helyezte ezt az eseményt, és ezért Lukács, akinél minden meg-

jelenés Jeruzsálemben vagy a környékén történik, egyszerűen nem mondhatta el. Lukács a legnagyobb jóindulattal sem helyezhetett Jeruzsálem városába olyan eseményt, amely egy távon történik, csónakok között egy halászszal, aki a munkáját végzi. A János-evangélium töredéke (Jn 21,2.4.8b.9.12.13) nem az első megjelenést beszéli el, amely egyedül Péter előtt következett be, de mégis jól visszatükrözi az ilyen elbeszélés lehetséges környezetét.

Alapos okunk van tehát arra, hogy a következőből induljunk ki: Péternek, aki a szűkebb tanítványok csoportjával Galileába menekült, látomása volt ott a Feltámadotról. E látomás minden kételyt szétoszlatott, és Pétert a Feltámadott első tanújává tette. Egyebeken kívül nyilvánvalóan ezen az első látomáson alapult Péter nagy tekintélye és vezető szerepe az ősegyházban. Péter első látomását azután további látomások követték. — Mielőtt azonban rátérnénk az események további menetére, célszerű néhány szót szólani az akkori húsvéti élmények szerkezetéről.

III. A húsvéti élmény lelki szerkezete

Eddig egész tudatosan mindig látomás-jelenségekről beszéltem. Mégpedig két okból:

Ami a húsvéti élmények szerkezetét illeti, hosszabb ideje a katolikus teológiában is meghonosodott egy álláspont, amely bizonyos vonzerőt gyakorol, mert első látásra nagyon meggyőzőnek látszik. Eszerint Jézus halála után egyáltalán nem is voltak látomások vagy megjelenések. Jézus tanítványai a húsvéti hithez olyan vallási tapasztalás által jutottak, amely — lelki szerkezetét tekintve — teljes egészében megmaradt a rendes vallási tapasztalás keretein belül, s egyáltalán nem volt rendkívüli vagy eksztatikus jellegű. A tanítványok a szívükben tapasztalták Jézus közelségét. Megbocsátásának kegyelmét tapasztalták. Újból megtértek ahhoz a Jézushoz, akit elhagytak. És ekkor a dolgok új képe tárult fel előttük. Hirtelen tudatára ébredtek: Jézus Istennél él. Nem maradt a halálban. S a feltámadásnak ezeket a tapasztalatait csak másodlagosan és későbbi hagyománytörténeti szakaszban öltöztették a „megjelenés” hagyományos elbeszélés-formájába. Eredetileg azonban semmi látomásszerű vagy eksztatikus elem nem volt a húsvéti tapasztalatokban.

A magam részéről teológiai teljességgel lehetségesnek tartom az imént ismertetett álláspontot. Ez semmi esetre sem rontolja le a kereszténység húsvéti hitét. Történetileg azonban nagyon súlyos nehézségekbe ütközik ez az álláspont. Pál damaszkuszi élményéből vagy abból a megjelenésből, amely „egyszerre több mint öt száz testvér“ előtt következett be (1 Kor 15,6), lehetetlenség kiküszöbölni a „látomás“ sajátos szerkezetét. Forrásainkból elég világosan kiderül, hogy Péter első látomásával további látomásjelenségek hosszú sora kezdődik, amely először a tizenkettőt érinti, azután azoknak a tanítványoknak a nagyobb körét, akiket később apostoloknak neveznek. A látomásjelenségek valamikor Jézus családjára is átterjednek — van beszámolónk egy olyan megjelenésről, amely Jakab, az Úr testvére előtt történt (1 Kor 15,7) —, majd pedig áterjednek Jeruzsálemre és Júdeára is; máskülönben aligha lehetne megérteni azt a hagyományt, amely az összes megjelenést Jeruzsálembe helyezi. Az őskeresztény látomásoknak ebbe a Péternél kezdődő hosszú sorába tartozik még István látomása és Pál damaszkuszi látomása is. A húsvéti látomásjelenségek tehát hosszabb időszakot ölelnek át, sőt, egyenesen azt kell feltételeznünk, hogy — a negyven nap Lukács-féle sémájával ellentétben — minden feltűnő átmenet nélkül folytatódnak a korai egyház eksztatikus élményeiben és látomásaiban. A történésznek nem szabad túl korán elhatárolnia a húsvéti hitet eredményező látomásjelenségeket az ősegyház látomásjelenségeitől és más pneumatikus jelenségektől. Igaz, hogy az Újszövetség részben maga végrehajtja ezt az elhatárolást. Ám az ilyen természetű jelenségek mindig sokkal összetettebbek, határaik pedig általában véve sokkal elmosódottabbak, mint amennyire a későbbi történeti és teológiai rendszerezésekből még felismerhető.

Van azonban másik oka is annak, hogy tudatosan látomásjelenségekről beszélek itt: már a szóhasználatnak világosan ki kell emelnie, hogy nemcsak történetileg, hanem lelki szerkezetüket tekintve is komolyan kell vennünk ezeket a jelenségeket. Voltaképpen nagyon sokat kellene erről beszélni. Csak röviden jelezhetem, hogy miről is van szó:

A húsvéti megjelenések valódiságával szemben mindig a következő ellenvetést szokták tenni: A tanítványok nem

tudtak belenyugodni, abba, hogy már nincs velük Jézus, az ő tanítójuk és mesterük, és ezért tudatalatti énjük mélyén létrejött egy olyan Jézusnak a képe, aki ismét velük volt, aki velük evett és ivott éppúgy, mint életében.

Nem tudtak beletörödni abba sem, hogy elárulták és elhagyták Őt, és ezért a tudattalanjuk mélyén létrejött egy olyan Jézusnak a képe, aki azért tért vissza hozzájuk, hogy megbocsásson nekik és békességgel ajándékozza meg őket. Ehhez járult még Isten közeli uralmának reménye, amelyet Jézus oltott tanítványaiba.

Ezek a kívánságok és szorongások, remények és vágyak hirtelen átváltoztak azzá a bizonyossággá, hogy Jézus feltámadott, és ez a bizonyosság robbanásszerűen olyan lelki eredetű (pszichogén) látomásokban tört utat magának, amelyekben a tanítványok azután látták is azt, amire vágyakoztak és amiről álmodtak. Ez a tisztán pszichogén, a személy legbenső rétegeibe lehatoló folyamat Péternél kezdődött; majd pedig Péter szuggesztív módon magával ragadta a többi tanítványt, úgyhogy az elragadtatásnak egyfajta láncreakciója jött létre.

A keresztény hit mindig elvetette ezt az értelmezést, amely bár érzékefeletti, de mégis tisztán természetes jelenségekké fokozta le a húsvéti megjelenéseket. Védekezésül az ismeretett állásponttal szemben a húsvéti jelenségek természetfelettségét hangsúlyozta, Istennek a világban véghezvitt valódi cselekvését emelte ki, és a Feltámadottnak tanítványai előtti igazi megnyilvánulására mutatott rá.

A felvilágosodás óta tehát a húsvéti jelenségekre vonatkozólag két élesen szembenálló nézet alakult ki: Az egyik oldalon van az az állítás, hogy a húsvéti látomások természetes jelenségek voltak, amelyet a tanítványok képzetele, — vagy árnyaltabban — tudat alatti énjük hozott létre. Ezzel szemben áll, folytonos védekezésben, a hagyományos felfogás: nem, a húsvéti jelenségek teljességgel természetfeletti események voltak, s bennük Isten szólt bele kinyilatkoztatásával a történelembe.

Egyre világosabbá válik azonban, hogy ez az egész „természetes — természetfeletti“ alternatíva fölöttebb bal-szerencsés, sőt, hamis alternatíva, amelyen teológiailag már rég túl kellett volna haladnunk. Amikor ugyanis Isten

embereken cselekszik, akkor nem teszi őket cselekvésének passzív tárgyaivá, hanem éppenséggel úgy cselekszik, hogy dialogikus módon együttműködik velük. Azaz: nem szünteti meg a világ struktúráit, törvényeit, építőelemeit és entelecheiáit, hanem éppen általuk, az ő segítségükkel és velük összjátékban cselekszik. Ezért igazi látomás az ember tette és Isten tette is egyszerre.

Az igazi látomás, először is, teljes egészében az ember tette: a látomás az ő történetének, múltjának, tapasztalatainak, reményeinek, kívánságainak, képzeletének működésbehozatala — mégpedig magától értődően olyan tudattalan folyamat által, amelyet az illető nem, vagy csak részben tud irányítani, és amelyben fontos szerepet játszhat a kor stílusa és a kulturális valamint társadalmi csoport nyelvszokása.

A történeti-kritikai, de a fundamentalista exegézis is elfogultságot, sőt értetlenséget tanúsított az olyan jelenségekkel szemben, mint a víziók, azaz látomások és az audíciók, azaz belső hangok meghallásai vagyis a látomások auditív hasonmásai, ám ennek az értetlenségnek a történetét ezután kell majd még megírni. Sok kutató egyszerűen vak volt e tekintetben. Valószínűleg ismét eljön hamarosan az idő, amikor antropológiailag megint komolyabban veszik majd a látomásokat mint az ember igazi lehetőségét. Mihelyt sor kerül erre, azonnal komolyan vehetjük a látomásokat mint az Isten igazi lehetőségét arra, hogy az emberi struktúrákon keresztül szóljon az emberhez. Mert ahogyan minden látomás teljes egészében az ember műve, ugyanúgy teljes egészében Isten műve is lehet egyidejűleg, aki éppen arra használja az ember alkotó képzelőerejét, hogy kinyilatkoztassa magát a történelem kellős közepén.

De nem találunk el a húsvéti jelenések lényegét, ha azokat pusztán lelki eredetű képzelődéseknek fognánk fel, amelyeket Isten csupán úgy irányított, hogy a tudattalan által létrehozott képek ne vétsék el a Feltámadott igazságát. Valójában teljes gazdagságában és mélységében komolyan kell vennünk a feltámadott és megdicsőült Krisztus oksági hatását, akit a maga mértéke szerint Isten nyilvánít ki. Csakhogy ezt a megnyilvánulást, — amelyet az az Újszövetség joggal nevez a Feltámadott „megjelenésének“ — éppen a lelki eredetű képzeleti aktusok által fogja fel és észleli

az ember. A húsvéti jelenések belső szerkezetét tekintve maradéktalanul érvényre kell juttatni a kegyelemtan régi elvét, mely szerint Isten cselekvése nem elnyomja, hanem ellenkezőleg: egyáltalán ez szabadítja fel az emberi cselekvést. Ez azt jelenti: a tanítványok húsvéti tapasztalatai teológiai értelemben valóságosan és igazán a Feltámadott megjelenései, amelyekben Isten kinyilvánította Fiát (Gal 1,5). Pszichológiai értelemben viszont egyszersmind látomások is, amelyekben a tanítványok alkotó képzelőereje hozta létre — a tudatalattin keresztül — a Feltámadott látványát. A kettő semmiképpen sem zárja ki egymást.

A húsvéti megjelenéseket teológiailag és antropológiailag csak az veszi komolyan, aki a leírt módon értelmezi azokat. Ekkor elfogulatlanul látomás-jelenségekként elemezhetjük azokat, olyan jelenségekként, amelyek — már ami lelki szerkezetüket illeti (!) — mindig és mindenütt ismeretesek. Ekkor nem kell már megijednünk attól a megállapítástól, hogy Pétertől kiindulva a látomások láncreakciószerűen terjedtek szét, és egészen az akkori tanítványok képi és nyelvi kifejezési lehetőségeinek világában gyökereznek, amelyet az ószövetségi-zsidó hagyomány formált. Ekkor inkább azzal kell számolni, hogy a pneumatikus és látomás-szerű tapasztalások — ellentétben a Lukács-féle rendszerezéssel — helyenként egymás mellett haladtak vagy éppen egymásba folytak. Egyébként mindez egyáltalán nem zárja ki, hanem épp ellenkezőleg nyomatékosan kiemeli azt a tényt, hogy a húsvéti jelenések — tartalmukat és eszkatologikus vonatkozásukat illetőleg — különleges jelenségek.

Eddigi megfontolásainkat fontosnak tartom, mert voltaképpen csak ezek teszi képessé az exegétákat arra, hogy egészen elfogulatlanul komolyan vegyék történetileg az ősegyházban bekövetkezett látomásokat, pneumatikus és eksztatikus jelenségeket, és a rendkívüli dolgoktól való félelmükben ne intézzék el túl hamar azzal a varázsigével, hogy mindez csak *legenda* vagy az *ősegyház alkotása (Gemeindebildung)*. Eközben tudatában kell lennünk annak, hogy a látomásokat mint történeti jelenségeket gondosan meg kell különböztetnünk a látomás- illetve megjelenés-elbeszélés irodalmi műfajától. Itt csak az előbbiekről volt szó.

IV. A húsvéti élmény legősibb fogalomköre

A húsvéti élmény szerkezetére vonatkozó kérdésünkkel kapcsolatban eddig még teljesen nyitva maradt egy probléma: nevezetesen az a ~~probléma~~, hogy voltaképpen milyen formában illetve milyen fogalmakban fogalmazódott meg a legősibb húsvéti élmény. E fogalmaknak már adótnak kellett lennie a tanítványok tudatalattijában, jelen kellett lennie előre adott megértési látóhatárként, képzeleti és nyelvi lehetőségként — különben egyáltalán nem tudták volna felfogni Krisztus megjelenését, és így az kimondhatatlan is lett volna. De milyen fogalmazási lehetőségek álltak az akkori zsidóság rendelkezésére a húsvéti élmény képzeleti és nyelvi megragadásához?

Ha jól megnézzük, nyilvánvalóan csak három gondolati séma állt rendelkezésükre. Először az a gondolat, hogy Isten felemel egy embert, akit a szenvedés és a halál lealacsonyított (vö. Iz 52, 13—15). Másodszor: az a gondolat, hogy Isten elvisz a földről egy bizonyos embert, aki kiemelkedik a többiek közül (vö. Ter 5,24; Kir 2,1—18). A vallástudományban az elragadás fogalmával jelölik ezt a jelenséget. Ebbe a fogalomkörbe tartoznak azok a szövegek is, amelyeknek a terminológiájára másodlagosan és részlegesen ráakódott a „feltámasztás“ beszédmódja (vö. Mk 6,14—16; Jel 11, 11 k.). Harmadszor: a halottak általános, eszkatologikus feltámasztásának gondolata (vö. Iz 26,19; Dán 12,2). A felemelés és elragadás gondolatával ellentétben itt nem egy embernek, hanem sokaknak a sorsáról van szó, továbbá a holtak általános feltámasztásának gondolata szigorú értelemben vett eszkatologikus eseményt jelent, ellentétben a felemelés és elragadás gondolatával.

E három fogalom közül melyikkel fogalmazta meg az ősegyház húsvéti hitét? Ténylegesen mindhárommal: mert az egyik helyen azt mondják, hogy Isten jobbjára emelte Jézust (vö. ApCsel 5,31), másutt azt mondják, hogy Isten felvitte Jézust a mennybe (vö. ApCsel 1,1—11; 3,21), és azt mondják, hogy Isten feltámasztotta Jézust halottaiból (vö. I Kor 15,4; Gal 1,1).

Fölöttébb sokat mond az a tény, hogy a felemelés és elragadás fogalmát nem alkalmazták mindjárt kezdetben. Mindkét fogalmat csak másodlagosan, a gondolati fel-

dolgozás szakaszában vették igénybe. Az a fogalom, amelyben felfogják az elsődleges és közvetlen húsvéti élményt, amely tehát meghatározza már az első látomásjelenségeket is: az általános, eszkatologikus feltámasztásnak a gondolata, amely szerint a világ végén Isten felámasztja a holtakat. Egyértelműen bizonyítja ezt a megfelelő szövegek széles körű elterjedtsége és régisége. Ennek a megállapításnak igen nagy jelentősége van az ősegyház történetének megírására nézve. Kiderül ugyanis ebből, hogy Péter, a tizenkettő és a tanítványok kialakulóban levő közössége szélsőségesen eszkatologikus tudattal gondolkodik és cselekszik. Mélységesen meg vannak győződve arról, hogy Jézussal és Jézusban megindult már a holtak általános, eszkatologikus feltámasztása, és hogy ezzel megkezdődtek az utolsó napok, amelyek közvetlenül a világ-végét előzik meg. Az a tapasztalat, amelyet a húsvéti látomásokban szereztek Jézusról Galileában, később pedig Jeruzsálemben, felkavaró, mélyen megrázó és mindent megrendítő élmény kellett, hogy legyen: most támadnak fel a holtak, most van közel a világ vége, most kezdődött el a nagy eszkatologikus fordulat.

Ezzel kapcsolatban fontos a következő észrevétel: a zsidó gondolkodás szerint semmiképpen sem kellett egyetlen napon bekövetkeznie annak a fordulatnak, amelyben megszületik az új aión, és Isten újjáteremti a világot. Ezek az események eltarthattak egy bizonyos ideig. Semmiképpen sem helytelen, hanem inkább természetes az a gondolat, hogy a tanítványok úgy fogták fel Jézust, mint aki elsőnek támadt fel halottaiból, egyszersmind azonban azzal számoltak, hogy az ő feltámasztását mint a halottak elsőszülöttjét (1 Kor 15,20; Jel 1,5) napokon vagy heteken belül követi majd a holtak egyetemes feltámasztása és a világ vége.

Ha viszont elolvassuk az evangéliumok húsvéti történeteit, jóformán alig találunk már valamit az első húsvéti napok eszkatologikus feszültségéből és megrázkódtatásából. Ebből az következne, hogy eddigi fejtegetésünk olyan gondolat-építmény, amelynek semmi köze sincs a valósághoz. Figyelembe kell azonban venni, hogy evangéliumainkat csak évtizedekkel az ábrázolt események után írták le. Megfogalmazásuk idején már hozzáláttak ahhoz, hogy a

kezdeti időre jellemző közeli „világ-vége gondolatot“ új teológiai kijelentésekkel alakítsák át, amelyek másik nyelvi síkon folytatják a legősibb eszkatológia törekvését. Nem várhatjuk tehát azt, hogy az evangéliumok húsvéti elbeszéléseiben még fellelhető legyen a kezdeti idő eszkatologikus feszültsége és megrendülése. Mindazáltal hadd hívjuk fel a figyelmet Mt 27,51—53-ra. Ebben a szövegben Máté nagyon régi palesztínai hagyományt dolgoz fel, amely még jól visszaadja a húsvéti napok hangulatát: ebben a szövegben az áll, hogy Jézus halálakor a föld megrendült, a sírok megnyíltak, sok elhunyt szent feltámadt, eljött sírjából és megjelent Jeruzsálemben. Világosan látható, hogy ez a szöveg — ahogyan ma elöttünk áll, őszövenségi teofánia-motívumával — Jézus halálának eszkatologikus és szótériológiai jelentőségét kívánja narratív módon kifejezni. Mintaként szerepet játszott itt Ez 37,12—44 is. De még mindezzel együtt sem magyaráztuk meg kielégítően a szöveget. A jeruzsálemi ősegyház valóságos látomás-élményeire kell visszavezetnünk azt a tényt, hogy elhunyt zsidók jelennek meg, akiket mint feltámadottakat értelmeznek. Nyilvánvaló, hogy a húsvéti élmények eredetileg sokkal bonyolultabbak voltak, és sokkal apokaliptikusabban élték át őket, mint amennyire ma hajlandók vagyunk elismerni. Tehát Mt 27,51 k. is arról tanúskodik, hogy a Jézus halála utáni első napokban és hetekben a pattanásig feszült, eszkatologikus hangulat volt a tanítványok körében.

V. A tanítványok visszatérése Jeruzsálembé

Ugyanebbe az irányba mutat egy másik jelenség, amely alátámasztja az eddig elmondottakat. Említettük már, hogy a látomás-jelenségek Galileában kezdődtek. Szigorúan véve tehát a húsvéti események nem Jeruzsálemben, hanem Galileában kezdődtek. Innen nézve arra lehetne számítani, hogy az ősegyház Galileában jön össze és ott is marad. Különböző kutatók csakugyan fel is tétéleztek ilyen galileai ősegyházat. Történetileg azonban egyszerűen nem lehet kimutatni ezt a galileai ősegyházat. Adott számunkra az a tény, hogy Péter, a tizenkettedik és a többi tanítvány legkésőbb pünkösdkor már ismét Jeruzsálemben van, és a tanítványok közössége ott, a fővárosban gyülekezik, és

nem Galileában. Az ősegyház egyelőre szilárdan Jeruzsálemhez van kötve; Péter és a tizenkettő nem maradt Galileában. Mivel magyarázható ez a Jeruzsálembe való visszatérés?

Ennek egyik döntő oka az a tény, hogy az akkori zsidó gondolkodás — jól igazolhatóan — a szent várost helyezte a végső idők eseményeinek középpontjába. Si-onból kapja a világ a végleges üdvösség ajándékát, Jeruzsálemből fog kiindulni az ítélet és a feltámadás. Amikor tehát a Galileában tartózkodó tanítványok a világ végét megkezdődni vélték, akkor természetes volt számukra, hogy Jeruzsálemben és ne másutt várják ezt a véget. Ezért — legkésőbb a hetek ünnepén — a zarándokokkal együtt Jeruzsálembe mennek, ott gyűlnek össze, és ott várják a végső események folytatását.

VI. Mátyás apostol pótlólagos megválasztása

Már régóta világossá válhatott az olvasó előtt, hogy a jelen tanulmány a tanítványok húsvét utáni eltökélt eszkatologikus reménységében próbálja megtalálni az ősegyház helyes megértésének kulcsát. Csakugyan azon a véleményen vagyok, hogy a fent leírt erősen feszült, eszkatologikus légkör nélkül sem megérteni, sem elrendezni nem tudjuk azokat az eseményeket, amelyek a Jézus halálát követő első napokban és hetekben történtek. Még egy példa erre: Az ApCsel 1,15—26-ban Lukács elmondja az egyház belső életének első eseményeként, hogy hogyan választják be Mátyást a tizenkettő közé. Semmi okunk sincs kételkedni abban a nagyon régi hagyományban, amelyre Lukács itt támaszkodik.

Mármost érdekes, hogy a későbbi időben soha többé nem került sor ilyen pótlólagos választásra. Önmagában véve természetes lett volna, hogy egy-egy apostol halálakor szabályszerűen mindig kiegészítik a tizenkettőt, és így mindig fenntartják ezt a testületet. Ámde éppen ez az, ami nem történt meg. Miért? Önmagában nem kielégítő az a válasz, hogy lassanként nem volt már szerepe a tizenkettőnek mint az ősegyház vezető testületének. Miért nem volt már később voltaképpen szerepük? Nyilvánvalóan azért, mert a tizenkettő voltaképpen és legrégebbi szerepe nem az volt, hogy vezető testületet alkosson. Az

ősegyházban a tizenkettő legrégebb funkciója eszkatologikus funkció volt, és Mt 19,28-ban ezt olvashatjuk: a tizenkét apostol a világ végén, az ítéletkor tizenkét trónon ül majd, és ítélni fog Izrael tizenkét törzse felett!

Amíg Jézus élt, a tizenkettő intézményesített jele volt annak, hogy Jézus egész Izraelhez odafordult. Jézus üzenetének hivatalos tanúivá és annak személyes szimbólumává tette őket, hogy Isten uralma igényt tart az egész, tizenkét törzsből álló népre. Ez már egyértelműen eszkatologikus funkció volt, amely jelként egyértelműen hozzá volt kötve a tizenkettes számhoz. Ha Jézus halála után is megmaradt a tizenkettőnek ez az eszkatologikus jelfunkciója Izraelt illetően — és feltétlenül erre utaltak a húsvéti jelenések és a közeli világvége várása —, akkor épp a végső eseményekre való tekintettel kellett a tizenkét apostol testületét kiegészíteni és létszámát ismét tizenkettőre emelni. A jel csak a tizenkettes számban volt felismerhető, és az utolsó ítéletkor a tizenkettő csak a jel teljes hatóerejében lehetett az Emberfia tanúja Izrael előtt és esetleg Izrael ellen.

Ebből lehet a legegyszerűbben megmagyarázni, hogy Jézus halála után miért egészítették ki pótlólagos választással nagyon hamar a tizenkettes testületet, és miért tekintettek el mégis a későbbi években további pótlólagos választásoktól: az első és egyetlen pótlólagos választásra az ősegyház történetének éppen abban a szakaszában kerül sor, amikor a legmagasabb fokot érte el a tanítványok eszkatologikus várakozása. Itt ismét az az elv igazolódik, hogy az ősegyház tevékenységeit — történetének legrégebbi szakaszában — feszült eszkatologikus tudatának szemzőgéből kell értelmezni.

VII. A pünkösd eseménye

Am az értelmezésnek ez a kulcsa elsősorban a pünkösd eseményénél állja ki a próbát. Amint említettük már, el kell fogadnunk, hogy Péter, a tizenkettő és más tanítványok galileai látomás-élményeik hatására visszatértek Jeruzsálembe. Am azon az ösztönzésen kívül, amelyet a galileai látomások jelentettek, ennek a visszatérésnek még egy másik oka is lehetett, amelyre itt csak röviden utalhatunk:

Valószínűleg nem menekült Jézus összes tanítványa Galileába; néhány tanítvány és velük rokonszenvező a fővárosban maradt, elsősorban azok a tanítványok, akiket nem fenyegetett nagyobb veszély, vagy akiknek a családja jeruzsálemi volt. Biztosan tudjuk, hogy Jeruzsálemben maradt azoknak az asszonyoknak a kicsiny csoportja, amelyhez magdalai Mária is tartozott. A hét első napjának reggelén ezek az asszonyok keresték hiába Jézus holttestét. Ők találták üresen a sírt.

Az üres sírra vonatkozó legrégebbi hagyomány Mk 16,1—8-ban található. Igaz ugyan, hogy Márk elbeszélésébe már költött elemek is belekeveredtek, ezenkívül az egész szöveg nagyon közel áll ahhoz a műfajhoz, amelynek ezt az elnevezést adhatnánk: „egy Isten által elragadott ember hiábavaló keresése”. Ennek ellenére sem tudom teljes egészében fiktívnek nyilvánítani a Mk 16,1—8 mögött álló hagyományt. Az üres sír a szisztematikus teológiai gondolkodás számára napjainkban kétségtelenül inkább nehézséget, mint segítséget jelent. Ez azonban a történész számára nem lehet alap arra, hogy elejétől végig megszerkesztett történetnek nyilvánítsa az elbeszélést. Túlságosan világosak azok az elemek, amelyek a valódi történés levegőjét árasztják: Jézus temetése arimateai József által és ezzel együtt a sír helyének biztos ismerete az ősegyházban; a hét első napjának időpontja, amely nyilvánvalóan nem az első látomással, hanem a sírnál történt eseményekkel függ össze; végül pedig az asszonyok, akiket aligha tettek volna meg az esemény főszereplőinek, ha tisztán költött történetről lett volna szó. Ezért, amíg be nem bizonyítják az ellenkezőjét, számolnunk kell az üres sír tényével, amely jellé és jelzéssé lett a Jeruzsálemben maradt tanítványok számára. Ettől kezdve ide-oda vándorolnak a hírek Jeruzsálem és Galilea között; a jeruzsálemi üres sír és a galileai látomás-élmények együtt a tanítványokat a húsvéti események egységes teológiai értelmezésére készítik, amely a következő tételben foglalható össze: Isten feltámasztotta Jézust a halottaiból. Az üres sír híre csak még jobban megerősítette a galileaiak apokaliptikus várakozását; de abban a szándékukban is megerősítette őket, hogy visszatérjenek a fővárosba.

Ezért történetileg hitelesnek tekinthetjük Lukács elbeszélé-

sét, mely szerint a hetek ünnepén Jézus tanítványainak nagyszámú csoportja volt jelen Jeruzsálemben, és ott egy ház emeletén gyűltek össze a tizenkettő körül (vö. ApCsel 1,13 k.; 2,1).

Másként áll a dolog magával a pünkösdi történetével, tehát a szélviharról, a lángnyelvekről és a nyelvcsodáról szóló elbeszéléssel, amelyet Lukács Mátyás megválasztásához kapcsolt. Az ApCsel 2,1—36 olyan szöveg, amely mögött az áthagyományozás hosszú története van, amelyet megváltoztattak és aktualizáltak e történelem folyamán, és amelyet végül Lukács még egyszer feldolgozott és egész jelentékenyen kibővített. Tekintsünk most el a szélvihar és a tűz teofánia-motívumaitól, és tekintsünk el a nyelvcsodától! Itt a Lukács előtti másodlagos, már aktualizáló hagyományrétegről van szó. Ez a Sinai nyelvcsodára vonatkozó zsidó teológiai vélemény (teologumenon) mintájára mondja el Isten Lelkének eljövetelét szélviharban és tűzben. Az elbeszélésnek ez a bővítése régi elbeszélés-magra rakódik rá, amely még nem tartalmazta sem a nyelvcsodát, sem a „szélvihar“ és „tűz“ teofánia-motívumait. A régi elbeszélés-mag az ősegyház életének nagyon régi eseményét mondja el, amely abban állt, hogy a közösség egyik összejövetelén eksztatikus nyelvi tünemény történt, amelyet glosszoláliának nevezünk. A glosszolália Isten dicsőítése érthetetlen, dadogó nyelven, amit az ősegyházban az Isten Lelkével való eltelésként fogtak fel.

Hogy a pünkösdi történetben eredetileg glosszoláliáról van szó és nem nyelvcsodáról, azt három megfigyelés igazolja:

1. Az ApCsel 2,4-ben előfordul a glosszolália megjelölésére szolgáló újszövetségi terminus technicus: λαλεῖν γλώσσαις (vö. 1 Kor 12,30; 13,1; ApCsel 10,46; 19,6). — 2. Az ApCsel 2,11-ben az áll, hogy amikor a tanítványok idegen nyelveken beszéltek, Isten nagy tetteiről beszéltek. Am a glosszoláliára éppen ez jellemző: a glosszolália nem prédikáció, hanem eksztatikus dicsőítés, amely közvetlenül Istennek szól (vö. ApCsel 10,46). — 3. Az ApCsel 2,13 leírja a kívülállók reakcióját: ezek részegnek tartják a tanítványokat. Am éppen ez a benyomás az, ami vallásfenomenológiailag sokkal inkább illik a glosszoláliához (vö. 1 Kor 14,23), mint a nyelvcsodához. — Bizonyossággal kiindulhatunk tehát abból, hogy az ApCsel 2,1—36 leg-

régibb magja olyan eseményről számolt be, amely az ősegyház történetének legelején következett be és abban állt, hogy a tanítványokból dadogó nyelven kitört Isten eksztatikus dicsőítése. Semmi sem kényszerít arra, hogy történetietlennek nyilvánítsuk és elutasítsuk ennek az eseménynek azt a keltezését, amely szerint ez a hetek ünnepén következett be.

Ekkor viszont nagyjából a következőképpen képzelhetjük el az események tágabb összefüggését: Péter, a tizenkettő és más tanítványok legkésőbb a hetek ünnepére visszatérnek — talán épp a szokásos ünnepi karavánokkal — Galileából Jeruzsálembe. Még egészen hatása alatt vannak az első látomásoknak, az üres sír hírének; pattanásig feszült, eszkatologikus várakozással érkeznek; várják a Feltámadott végső, végleges megjelenését, amely egész nyilvánosan, magában a fővárosban fog bekövetkezni. Más szóval: a parúziát várják! A városban összetalálkoznak azokkal a tanítványokkal, akik ott maradtak; mindnyájan összejönnek, hogy kicseréljék tapasztalataikat és imádkozzanak, és akkor — ennek az összejövetelnek a kellős közepén — következik be a fent leírt eksztatikus beszéd, amely mindnyájukat magával ragadja, mélyen megindítja és megrendíti.

Ez az imádság közben szerzett tapasztalat a hitnek mély bizonyosságát eredményezi; Jézus tanítványainak csoportját végleg közösséggé kovácsolja össze, és ami döntő: a közösség e tapasztalatot a Lélek tapasztalataként értelmezi. Ez a kezdete a Lélek tapasztalásának az egyházban. Ettől kezdve mindig vannak glosszoláliás jelenségek. A későbbi misszió során átterjednek más közösségekre (vö. ApCsel 10,46; 19,6). Még húsz évvel később is találkozunk ilyen jelenségekkel Korintusban.

A glosszoláliával egyidejűleg megjelenik az ősegyházban a profétálás karizmája, kegyelmi adománya (vö. ApCsel 11,27), amely hosszú időn keresztül szintén kísérője volt a közösségek fejlődésének. A jelen összefüggésben két dolog teszi oly fontossá és figyelemre méltóvá a Lélek tapasztalásának e két fajtáját, a glosszoláliát és a profétálást:

Először is, az Ószövetség és a zsidóság széles körben elterjedt hagyománya a végső idők jelenségeként fogja fel

Isten Lelkének eljövetelét. Elég itt Jo 3,1—5-re emlékeztetni. Pünkösdi beszédében Péter idézi Joelnek ezt a szövegét (vö. ApCsel 2,16—21), s az idézet a következőképpen kezdődik: „A végső időkben (szó szerint: az utolsó napokban) úgy lesz, mondja Isten, hogy kiárasztom lelkemet minden testre. Fiaitok és lányaitok profétálni fognak, ifjaitok meg látomásokat fognak látni.“ — A szöveg világosan mutatja, hogyan jelzi a zsidóságban a végső idők kezdetét, a világ utolsó napjainak kezdetét a Lélek eljövetele. Egyébként pedig azt is mutatja (és ezt gyakran figyelmen kívül hagyják), hogy milyen eszkatologikus jelentőségük lehet a látomás-jelenségeknek.

Másodszor viszont figyelembe kell vennünk a jelen összefüggésben, hogy Jézus igehirdetésében a Szentlélek semmilyen szerepet nem játszik. A szinoptikus Jézus-mondásokban csak kevés helyen fordul elő a $\piνευμα$ -fogalom, és alkalmazása ott is bizonyosan másodlagos.

A felvázolt háttérhez viszonyítva — hogy tudniillik Jézus prédikációjában nincs szó a Lélekről, másrészt viszont befolyásos zsidó hagyomány a végső időkkel köti össze a Lélek eljövetelét — csak még feltűnőbb a jeruzsálemi ősegyház hirtelen és alapvető tapasztalata a Lélekről. Pünkösdi napjának eksztatikus jelenségei és ezek pneumatikus értelmezése elképzelhetetlenek lettek volna, ha a résztvevők nem lettek volna szilárdan meggyőződve arról, hogy már megkezdődtek a végső események. A pünkösdi gyülekezet eksztatikus megrendülését rögtön úgy fogták fel, hogy az a Lélek eszkatologikus kiárasztása, amelyről már az ószövetségi proféták is beszéltek. Ez ismét igazolja értelmező elvünket, hiszen ez az elv éppen azt állítja, hogy az ősegyház legrégebbi történetét egyáltalán nem lehet megérteni a feszült végidő-várás koordinátarendszere nélkül.

VIII. A közeli világvége várása az ősegyházban

De könnyen tovább lehetne vinni és más adatokkal is alá lehetne támasztani az értelmezésnek azt az elvét, amelyet az előbbiekben a húsvéti látomás-jelenségek, a tanítványok Jeruzsálembe való visszatérése, Mátyás pótlólagos megválasztása és a pünkösdi esemény kapcsán fejtettünk ki.

Először is beszélnünk kellene még a keresztségről, amelyet az ősegyházban kezdettől fogva kiszolgáltattak, és amely éppoly váratlanul és hirtelen jelenik meg, mint a Lélek tapasztalása. A keresztség fenomenológiailag csak „eszkatologikus szentségként” fogható fel: az ember megmentő megpecsételése a közeli végre való tekintettel.

Másodszor beszélni kellene az ősegyházban az Úrvacsora ünnepléséről, ami szintén egészen eszkatologikus előjellel történik. Az istentiszteleti marana tha (vö. 1 Kor 16,22) a jeruzsálemi ősegyházból származik, és ha az ApCsel 2,46-ban ez áll: „A kenyértörést házankint végezték és örvendezve (ἐν ἁγαλλίᾳσει) fogyasztották el eledelüket“, akkor itt a közösség eszkatologikus örömujjongásáról van szó, amely az eukarisztia ünneplésénél tör kj; azoknak az embereknek túláradó örömről van szó, akik annak örülnek, hogy lakomáikon már megkezdhetik a végső idők örökkévaló lakomáját, amelyen Istennél fognak részt venni és amelynek megtörténtét a legközelebbi jövőben várják.

Harmadszor, beszélni kellene az ősegyház önértelmezéséről, amely azokban a kifejezésekben csapódott le, ahogyan önmagukat nevezték. Kiderül itt, hogy ezek az elnevezések — οἱ ἄγιοι (ApCsel 9,13; 2 Kor 9,1), οἱ ἐκλεκτοί (Mk 13,19—27) vagy ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ (Gal 1,13; 1 Kor 15,9) eszkatologikus alapszerkezetet mutatnak. E kifejezések az eszkatologikus Isten-népét jelentik, amelyet maga Isten alkotott, választott ki és szentelt meg.

Negyedszer, beszélni kellene arról a különös jelenségről, hogy éppen az a jeruzsálemi ősegyház folytat igehirdetést és missziós tevékenységet Izraelben, amely közvetlenül a véget várja (vö. ApCsel 2, 38—40). Meg kellene mutatni, hogy ez az igehirdetés a végső, eszkatologikus felszólítás a megtérésre és az utolsó kísérlet Izrael összegyűjtésére, tekintettel a közeli végre.

Végül, ötödször, beszélni kellene az ősegyház krisztológiájáról. Milyen döntő szerepet játszik ebben a krisztológiában az „Emberfia” cím, mennyire átalakulnak Jézusnak az Emberfia eljövételét hirdető szavai s lesz belőlük Jézusnak mint a közeledő Emberfiának a hirdetése, és mennyire előtérbe kerül ezen a módon Jézusnak hatalomban való második eljövetele!

IX. Teológiai kitekintés

De mindezt itt már nem fejthetjük ki, hiszen rég világossá vált már, hogy hogyan és milyen alapon kellene megírni az ősegyház történetét. Végezetül csak azt a kérdést kell még felvetni: mit jelent hitünk és teológiánk szempontjából a legrégebbi hűsvéti élmény fentebb kimutatott eszkatologikus szerkezete?

Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor ennek következményei vannak:

1. Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor nem csupán valamilyen üdvöztető esemény, sok más egyéb között, hanem az üdvösség volta-képpeni eseménye, Isten nagy tette, amely mindent befejez és beteljesít.

2. Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor ez nem valamilyen csoda, amely a hitünket bizonyítja, hanem magának a hitünknek a középpontja, amely csak a hitben ragadható meg.

3. Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor Jézus feltámasztásában Isten véglegesen közölte és kinyilatkoztatta önmagát, úgyhogy Jézus feltámasztása Isten végleges és felülmúlhatatlan meghatározásává lesz, amelyet Isten ad önmagáról: Isten végérvényesen és visszavonhatatlanul Jézus Krisztus Istenének bizonyul, annak az Istennek, aki Jézust feltámasztotta halottaiból, és ezzel annak az Istennek bizonyul, aki a holtakat életre kelti, aki visszavonhatatlan szeretettel elfogadja az embert, és hűségesen megtartja ígéreteit.

4. Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor ennek a krisztológiára nézve is vannak következményei: mert ekkor éppen az ember Jézus bizonyult annak, aki által Isten végérvényesen és felülmúlhatatlanul kinyilatkoztatta magát, akiben végérvényesen és felülmúlhatatlanul cselekedett. Éppen ez az a pont, ahonnan az ősegyház krisztológiája kiindult, és a mai krisztológiának is ez az egyik legfontosabb kiindulópontja.

5. Ha Jézus feltámasztása a jelzett értelemben eszkatologikus esemény, akkor ennek, végezetül, vannak következményei a keresztény történelemfelfogásra is: ekkor ugyanis a nekünk megígért jövő nem olyasmi, ami még teljességgel hátra van, hanem olyasmi, ami már megkezdődött;

ekkor e világ történetének folyamán máris kezdetét vette minden történet beteljesülése és újjáteremtése; ekkor világunk végességének és közönségességének kellős közepén rejtetten jelen van már minden élet értelme és célja — mégpedig a Feltámadottnak a valóságában, hiszen Ő nem lett akozmikussá, világon kívülivé, hanem legbensőbbjében alakította át és dicsőítette meg a világot.

Magyar újdonságok szerkesztőségünk könyvespolcán

- DICKENS, Charles: *Urunk élete*. Református Sajtóosztály, Bp. Az író saját gyermekei számára írt műve színes illusztrációkkal.
- EDELÉNYI István: *A szülők és a hitoktatók figyelmébe*. Útmutató. A Mennyei Atya szeret minket c. hittankönyv használatához. „Római Katolikus Hittankönyvek Új Sorozat“, é., k. n.
- EDELÉNYI István — KATONA József — † LUKÁCS István: *A mennyei Atya szeret minket*. „Római Katolikus Hittankönyvek Új Sorozat“, I. Szent István Társulat, Bp.
- ERDŐS Renée: *Lysias*. Bp., Ecclesia. Krisztus-regény.
- GEIGER, Georg: *Az egyház kezdetei*. Munkafüzet az Apostolok Cselekedetei első részéhez. „Munkafüzetek a Bibliához“, 4. OMC, Bécs.
- GYORGY Attila: *Keresztény tanítás rajzokban*. Szent István Társulat, Bp.
- HETÉNYI VARGA Károly: *Beszélgetés a Mesterrel*. Szent István Társulat, Bp. Imák és elmélkedések.
- A keresztények Istene*. „Hit és élet“, 5. OMC, Bécs. A képes sorozat újabb füzeté főként templomi hirdetőablák számára.
- KOZMA György: *Úti misekönyv*. Zsinati Bizottság, Róma.
- KROLL, Gerhard: *Jézus nyomában*. Fordította DIÓS István. Szent István Társulat, Bp.
- MAJSAI Mór — SZÉKELY László: *Boldogasszony Anyánk*. Ecclesia, Bp. A Mária-tisztelet kézikönyve.
- A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981*. Pécs.
- RONAY László: *Szabálytalan arcképek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- SCHMID, Margarete: *Ma közösen binni. 1. Hit-alapszeminárium*. OMC, Bécs. A 25 éve fennálló könyvkiadó jubileumi kiadványa.
- SCHMID, Margarete: *Ma közösen binni. Hittan-szeminárium*. OMC, Bécs. Jubileumi kiadvány.
- OLBEY Irén: *A béke győzelmében*. Ecclesia, Bp. Válogatott verses kötet.
- TOSKÉS Gábor — KNAPP Éva: *Eljövők hozzátok*. Elmélkedések magyarországi románkori kőfaragványokhoz. OMC, Bécs. Az érdeemes kiadó legszebb jubileumi ajándéka.
- VASADI Péter: *Az ember reménye*. Ecclesia, Bp. Elmélkedések és tanulmányok.
- VOLLY István: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Szent István Társulat, Bp.